
*Наталія
Вяткіна*

СЛОВО ПРО ГРУЗІЮ, або Подорожі дилетантів

Найстрашніше для людини —
це втратити іншу людину,
а найстрашніше для філософа —
це перестати бути людиною.

Ніко Чавчавадзе

Це число «Філософської думки» — другий після тривалої перерви «грузинський» випуск. У першому Юрій Прилюк, на той час головний редактор часопису, надрукував своє вдале інтерв'ю з Мерабом Мамардашвілі, що його пізніше розмістили у збірці М. Мамардашвілі «Як я розумію філософію». Більш як двадцять років минуло відтоді.

У чому феномен таких чисел, окрім вдалого редакційного способу об'єднати різноманітні матеріали за якимось принципом? Він, мабуть, у інтересі до іншого, але дуже близького і привабливого, чим завжди для нас була Грузія. У невикорінному бажанні знайти спільне і прилучитися до іншої культури. Серед уламків тієї колишньої країни — поміж найяскравіших — емалі та фрески грузинської філософії та культури, що вростають у глянцевий світ одноразових імітацій якоюсь нетутешньою мудрістю і сталістю. Долучаючись до грузинської культури, ми долаємо величезну історичну відстань, тим самим подовжуємо свою історію (якщо когось цікавить цей різновид пошуку ідентичності). Водночас ми в змозі обмінятися думками з приводу старих і нових паралелей у розвитку філософської та логічної думки, зрадіти

знахідці у розв'язанні якогось давнього непорозуміння, отримавши у винагороду нібито фрагмент пазла, якого бракувало для реконструкції цілої теорії, картини епохи, щоб вигукнути із характерною інтонацією і жестом: «Вот видишь!»

Від першої пам'ятної для мене зустрічі українських і грузинських філософів Г. Маргвелашвілі та Г. Цинзадзе на знаменитій конференції з проблеми розуміння в Одесі до зустрічей з Миколою Зурабовичем Чавчавадзе і Мерабом Костянтинівичем Мамардашвілі на Алуштинських школах молодих філософів, Аристотелівських читаннях у місті Цалка і низки Тбіліських зустрічей — то історія надбань і непоправних втрат. Але останнє не будьмо за завітом учасників цієї історії підносити до культу й міфологізувати.

У кожного своя Грузія. До того ж вона особиста і вкрай суб'єктивна. Моя історія розпочалася зі знайомства з групою логіків — Михайлом Бежанішвілі, Нугзаром Іванідзе, Давидом Тевзадзе на Всесоюзній конференції з логіки, методології і філософії науки 1982 року в Паланзі (Литва). Увесь наш відділ логіки на чолі з Мирославом Володимировичем Поповичем здружився з грузинськими логіками. І розпочалися наші «путешествія дилетантов» (Б. Окуджава). Хоча Мирослав Володимирович, звичайно, знав більшість грузинських філософів задовго до цієї події, але саме з цього пункту бере початок «нова історія» відносин між українськими і грузинськими філософами.

Завдяки цьому знайомству Давид Тевзадзе вирішив захищати кандидатську дисертацію саме в Києві, а не в Москві, як перед тим планував. У квітні 1983 року він успішно захистився, до речі, на тому самому засіданні Вченої ради, що й талановитий, яскравий одесит Віктор Мейзерський, якого вже давно немає на цьому світі. Після захисту відбувся бенкет вдома у Мирослава Володимировича. Стіл ломився від найдків української та грузинської кухонь. Дружина Давида Тевзадзе, Нуну, привезла до Києва приправи, зелень, горіхи, без яких жодну грузинську страву не можна собі уявити. Якимось хитрим чином до Києва літаком було доправлено чачу. У досить великій вітальні Поповичей яблуку ніде було впасти — зібралось душ сорок, а може, й більше. Рікою лилися тости, дотепні, смішні, але вже з ноткою грузинської ритуальності (за Святого Георгія, за тих, хто не з нами, але, як живі сидять з нами за столом, і цілий шерег інших, які утворюють деяку систему висловлювань, що долучають учасників столу до особливого порядку і до стану причетності до чогось вищого) — того, що ми неодноразово потім могли оцінити у виконанні Давида Тевзадзе. Неодноразово, тому що через деякий час, запрошений на день народження мого молодшого брата, Володи Левицького, в той час молодого актора театру ім. І.Франка, Давид взяв на себе керівництво нашим безладним столом, і досить швидко довів мого закоханого в Грузію вразливого брата та й

себе теж до того, що вони побраталися кров'ю, розрізавши долоні, прямо за іменинним столом (для цього типу родинних зв'язків у грузинській мові є окреме ім'я). Занурений у давню історію своєї країни, знавець зброї, та й сам ніби грузинський воїн, що зійшов зі старовинного полотна, Давид захопив мого брата, який теж любив і знав зброю. Історія мала продовження для нашої сім'ї: підчас найближчих гастролей театру ім. І.Франка брат прийняв пропозицію Тбіліського ТЮГу (російськомовного), у якому грав (тут теж все має значення) двоюрідний брат Ніко Чавчавадзе, директора Інституту філософії АН Грузії, Міша Чавчавадзе (син улюбленої тітки Миколи Зурабовича, мудрої жінки Мари, після війни репатрійованої з родиною із Франції і за приреченої ще й відсидіти у таборах). Залишивши прекрасний київський театр, сім'ю, мій брат майже 10 років, попервах під опікою родини Тевзадзе, під символічним патронатом Ніко Чавчавадзе («Обіцяю тобі, — казав мені Микола Зурабович, — що з хлопчиком все буде гаразд») працював у ТЮГу, потім у театрі «Елва», створеному Мішою Чавчавадзе, а наостанок — п'ять років у знаменитому театрі ім. О. Грибоедова. За цей час брат заговорив грузинською мовою, одружився з юною грузинською акторкою Лікою Сванідзе, народив дочку Олександру і врешті повернувся в Україну, тому що жити в Грузії в той час — без води, тепла і світла — було вже зовсім напружно. У ті зовсім недалекі від нас роки у Грузії вмирили академіки, письменники, актори, ті, хто не міг виїхати за кордон. Театри не опалювали, транспорт не ходив. Але люди йшли до театрів пішки. Їх зачиняли лише тоді, коли ставало заходно. Але все це сталося тоді, коли ані Ніко, ані Мераба вже не було серед живих.

А тоді, за тих перших років нашого знайомства ще відбувалися дивні і прості речі. Олексій Шевченко, відомий київський філософ, під впливом того ж таки Давида Тевзадзе, несподівано рушив сам-один у подорож до Верхньої Сванетії, звідки бере початок рід Іоселіані, матері Давида Тевзадзе, і де ще жив у той час хтось із Давидових родичів. Іще давньогрецький географ та історик Страбон писав: «Свани могутній народ і, я гадаю, найхоробріший і найвідважніший загалом у світі. Вони у мирі з усіма сусідніми народами». Рідний брат матері Тевзадзе — знаменитий герой-підводник часів Великої Вітчизняної Ярослав Іоселіані — родом із тих місць. Можливо, душі усіх тих героїв увібрав у себе Давид Тевзадзе, що й привело його до лав воїнів новітньої Грузії, коли історія у своєму синкопічному русі поставила його міністром оборони цієї маленької, але гордої країни... От вам і пригоди дилетантів! Пригадую нашу якусь незрозумілу гордість, коли ми ніби хвалились, що ось, мовляв, філософ, у нас захищав дисертацію з логіки, а тепер міністр оборони Грузії. (Тут таки, до речі чи не доречно, пригадується Мерабове: «Гордість є почуттям безпричинним. Наприклад, я пишаюся тим, що я — грузин»). Це про Олексія Шевченка Мераб після Алуштин-

ської школи, сказав, що той найадекватніше з усіх відтворював його, Мерабові, філософські побудови.

Мені довелося бувати у Тбілісі впродовж того самого десятиліття, коли там проживав Мераб Мамардашвілі. Колись познайомити мене з ним пропонував його колишній аспірант, з яким ми познайомилися в Юрмалі на конференції з онтології, — Володя Калініченко (Володі, надзвичайного філософа, не стало у травні 2008 року). Але в Москві цього якось не трапилося. Зате з рук В. Калініченка я отримала ротапринтну копію машинописного примірника «Символу і свідомості» Мамардашвілі та Пятигорського, яку завезла до Києва. Вона і стала тією базовою копією, з якої було зроблено безліч копій в Україні, доки не вийшла друком книга — спочатку в Ізраїлі, а потім — у Москві.

Влітку 1983 року нарешті відбувся у Тбілісі візит до Мераба Мамардашвілі у супроводі Д. Тевзадзе та Г. Маргвелашвілі, з яким ми познайомилися на Одеській конференції. Маргвелашвілі домовився про візит телефоном. Але перед самим будинком спинив нас, щоб пересвідчитися, що я добре уявляю собі, про що говоритиму з такою зайнятою людиною. Під час зустрічі мені здалося, що Мераб (він так велів його називати) був навіть радий гостям. Він розпитав про Поповича і Кримського, яких добре знав і щиро любив. Нам ішлося про онтологію, і ми навіть розговорилися. Мераб пригощав нас віскі і з великим смаком, подмухуючи люлькою, розповідав про тонкощі цього напою. Від тієї зустрічі усім моїм друзям довелося розшукувати віскі для кожної моєї поїздки до нього (одного разу віскі для Мамардашвілі купував під час міжнародного конгресу відомий фінський логік Інгмар Перн у магазині «Берьозка»). Мераб мав якийсь унікальний талант тішитися найпростішим подарунком, віддаровуючи дарувальника вдсятеро своєю радістю. З таким самим знанням справи і натхненням він міг говорити про чай або мед («Божественна субстанція», — казав він про кримський мед, який ми купували під час Алуштинської школи молодих філософів). Тієї першої зустрічі, коли ми вже попрощалися і йшли вниз сходами, він раптом перехилився через перила і вимовив: «Приходьте ще. У будь-який час. Ви прийдете?» Мені здалося, що у Тбілісі йому було доволі самотньо. Хоча поруч із ним були мама і сестра, були родичі та друзі. Зрозуміло, що це була не Москва, з її багатолюддям, іншими темпами і насиченістю життя. Але це була добровільна самотність.

У пам'яті спливають різні епізоди. Як-от захист у Тбіліському університеті докторської дисертації вірменського філософа Сергія Мелікяна, що до нього ми діставалися удвох з Лідією Артюх, дружиною Поповича, з величезними пригодами та уроком грузинської етнографії (пізніше Сергій загине у тому страшному землетрусі у Ленінакані). Тоді (пізніше він загинув під час землетрусу в Ленінакані), коли мені треба було умовити

Мераба піти на засідання Вченої Ради і проголосувати («Ти відповідаєш за нього, що він пристойний хлопець?» «Відповідаю», — сказала я. Тоді він накинув світлого плаща, одягнув на голову клітчасту кепку, взяв люльку, і ми повільно попрямували до університету золотою тбіліською осінню. Після захисту відбувся дивний бенкет в Авлобарі, у будинку дядька Сергія, де тамадою був призначений Мирослав Володимирович, який кількома фразами грузинською здобув славу знавця мови; особливо запам'ятався рок-н-рол із Мерабом, чия музична і пластична організованість здавалася несподіваною, якщо не знати, що він був естетом у всьому, навіть стосовно самого себе.

Людиною, яка забрала Мераба до Тбілісі (це саме те слово, що його вживали учасники події), був Ніко Чавчавадзе. Він, з його слів, приїхав до Москви в той час, коли Мераб був змушений звільнитися з Інституту історії природознавства і техніки, і сказав: «Досить тобі жити у Москві. Повертайся додому». Він створив для Мераба відділ і дав йому можливість спокійно працювати впродовж десяти останніх років. Ніко Чавчавадзе не уславився якимись фундаментальними багатотомними працями. Його книжки з естетики та етики не виходять за межі прийнятого в той час дискурсу. Але він сповідував етику, як то кажуть, «по життю». Син розстріляного радянського офіцера, хлопчиськом пішов на фронт. Тендітної оруджавівської породи грузинський чоловічий тип, він був наділений неабиякою силою і достоїнством аристократа за походженням, грузинського князя, все багатство якого — кінь та зброя і повна відсутність страху. «Спаленний офіцер», — назвав його Мераб, який любив Ніко, як старшого брата. Мене вразило, що у списку знаменитостей Грузії, що викладений в Інтернеті, немає його імені. З усіх знайомих мені грузинських філософів до цього списку потрапив лише Мераб Мамардашвілі. Ніко Чавчавадзе, як я пам'ятаю, називали ще за радянських часів «совістю нації». З ним радився Е. Шеварднадзе, вважав своїм учителем. Найцікавішим і найвідвертішим з того, що написав Ніко Чавчавадзе, виявилися його короткі нотатки з теорії національного питання до пленуму ЦК КПРС «Потрібна адекватна теорія нації», які ще й досі не втратили актуальності.

Якою ж короткою виявилася пам'ять — не знаю, як сказати, — народу, чи інтелігенції, чи тих, кого він обороняв і визволяв із тюрем?

Обидва вони, Ніко Чавчавадзе і Мераб Мамардашвілі увійшли до Конгресу, альтернативи зв'язистського парламенту, й обидва згоріли у тому бою, просто один раніше, другий — пізніше. Ніко на цій громадянській війні втратив сина Зураба, який їздив до Абхазії з товаришами переконувати тамтешній люд не виходити зі складу Грузії попри обіцянки іншої держави.

Цього року 15 вересня Мерабові Мамардашвілі виповниться 80, а 25 листопада — двадцять років по тому, як його не стало. Двадцять років тому

ми вдвох з Юрієм Прилюком полетіли до Тбілісі ховати нашого друга, з яким часто вели телефонні розмови, плануючи видання книги. Усі, хто приїхав прощатися з Мерабом, збиралися в тому самому кабінеті, де мені доводилося бувати. Панахида тривала тиждень — такою є традиція. Юрієві довелося повернутися до Києва раніше, — на нього чекали невідкладні справи в редакції, а я залишилася до кінця. Вже після поминок зять Миколи Зурабовича відвіз нас до нього додому. Біля будинку Ніко зайшов до маленької крамнички і вийшов з авоською, з якої стирчали дві пляшки Ахашені та два хачапурі. У його директорській квартирі холодильник був порожній. На столі стояв збільшений до величезного розміру портрет Зураба Чавчавадзе. Нестерпна печаль висіла у повітрі великих напівпустих кімнат. Ми згадували Мераба. І несподівано Ніко вимовив: «Я знаю, що вам в Україні байдуже, що тут з нами відбувається. Ви нам нічим допомогти не можете. Усе це слова. Ми більше не розуміємо одне одного». Не знаючи, як на це реагувати, я спробувала його переконати, що це не так, але трагізму того, що відбувалося з ним, було не втамувати, — він втратив і сина, і друга. За мною заїхав його зять, щоб відвезти до друзів, у яких я зупинилася. Ніко увічливо попрощався, побажав хорошої дороги, попросив передати привіт «Володе Шинкаруку». «Он хороший мальчик», — додав Ніко. Наступного дня йому треба було засідати у Конгресі. Я відлетіла до Києва, випадково купивши за останні гроші квиток із рук перед самим відльотом. Мені здається, то був останній літак тієї епохи. У Києві за цей час випав сніг, шаленів крижаний вітер. Після Тбілісі, у легкому пальті я ледь не задубіла. Так у Борисполі закінчилися наші «подорожі дилетантів». З тих пір мені не довелося зустріти Ніко, і тільки 1997 року він несподівано вирішив завітати до Києва дорогою з Москви до Тбілісі. Миттєво ми зібралися у Поповичів. Було накрито стіл, на нього чекали. Але пролунав телефонний дзвінок, і нас повідомили, що в нього проблеми із серцем і він вимушений летіти прямо додому. А невдовзі його не стало. Так і залишилися без відповіді його докори, не закінчився наш спір.

А як взагалі довести, що Грузія нам не байдужа? Почати знову серйозно цікавитися справами одне одного, чи як? Може, не дати ізолювати нас одне від одного, хоч би що відбувалося в політиці? Просто читати новини в Інтернеті (вони там теж різні)?

Це число, можливо, і є почасті відповіддю на запитання. Добір статей не дає, звичайно, повного уявлення про те, чим сьогодні зайняті грузинські філософи. А може, це початок нової ери спілкування?

Наталія Вяткіна — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу логіки, методології і філософії науки Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
